

Pengjen más kezében

Gyurgyák János: *Elvesztett illúziók – megtalált történelem*. Budapest, Osiris, 2021. 618.

Letésem a lantot, nyugodjék – gondolhatta Arannyal Gyurgyák. Persze, a kötet visszatérő idézetével élve, talán gondolta a fene... Mindenesetre Gyurgyák János *Elvesztett illúziók – megtalált történelem* című kötetével egy történet végére pont került. A történész, szociológus és könyvkiadó ugyanis többé már nem lát intellektuális kihívást Magyarország kettészakítottságának eszme-, mentalitás- és társadalomtörténeti vizsgálatában, tehát abban a kérdésben, mely alkotói pályáját ezidáig meghatározta. Elbukott, de legalábbis tehetetlenné vált. Mint az előszóban írja: „kiderült, mi is múltunk foglyai vagyunk, és ebből mi sem tudunk kitörni, így a mi alkalmatlanságunkra is fény derült”. (12.) Természetesen nem történészként, hanem az utódaira jobb világot hagyni szándékozó felelős értelmiségiként. És természetesen nem is egyszemélyben, hanem egész generációját tekintve. Éppen ezért véli úgy, „[é]ppen ideje továbblépni.” (13.)

A lantot azonban nem kívánja csak úgy sutba dobni, kiváltképp nem arra a bizonyos szögre felakasztani, sokkal inkább szeretné egy fiatalabb generáció kezébe adni. Ahogy ezt az ajánlásában is világossá teszi: „Egy elkövetkező nemzedéknek, akik remélhetőleg szerencsésebbek lesznek, mint mi voltunk.” Hiába vannak tehát az arcoldalon szebb napokat látott, imádkozó matyó férfiak, a hátoldalon pedig a gyermek Gyurgyák Gyula és Gyurgyák Anasztázia 1932-es fotója, a jelennek szánt üzenet nyilvánvaló: az idősebb generációkat (a rendszerváltás fiatalságát) térdre kényszerítette a *történelem*, tőlük már ne várjunk semmit. A sor az egyelőre még riadt tekintetű következő nemzedékeken van, nekik még sikerülhet felülemelkedni az elődök végzetes és országrontó megosztottságán. Ehhez azonban Gyurgyák szerint „sokkal jobban tisztában kell lenni történelmünk eddigi zsákutcás megoldásaival, a magyar társadalom valós helyzetével és mindenbe belenyugó természetével”, de leginkább „nem szabad hagyni, hogy egy politikai akarnok újra ellopja a jövőnket és az álmainkat”. (12–13.) Már csak azért is, mert, mint azt máshol írja, az értelmiség társadalmi felelősségével és feladatával kapcsolatban: „Szinte mindent tudunk, ami másoktól megtanulható. Alig tudunk azonban valamit önmagunkról.” (541.)

A kötet célja tehát nem más, mint mankót adni ehhez a lehetetlennek tűnő feladathoz. Gyurgyák Hegelhez hasonlóan ugyanis azt érzi, Cicero „*historia est magistra vitae*” szólásával ellentétben a történelemből soha semmit nem tanulunk. „Pedig lehetne, és talán kellene is.” (18.) Az *Elvesztett illúziók*at mindenekelőtt ebben a megvilágításban érdemes olvasni, hiszen a problémaorientált válogatás legalább annyira szól a jelennek és a jövőnek, mint amennyire a múltról.

A szerző a kötetben hat nagyobb halmazba sűrítve közöl válogatást az 1993 és 2021 közötti szűk három évtizedben készült történettudományos és közéleti ihletettséggű szövegeiből. Ezek, így sorban, az *Édes, honni lég, az Európa, óh Európa*, a *Nemzet által világosan*, a *Magyar konzervativizmus – mi végre?*, a *Zsidók és magyarok – zsidó magyarok*, valamint a *Közéleti illúziók... és ezek vége* címeket viselik. A vaskos terjedelem miatt felelőtlen dolog lenne itt részletes ismertetésre vállalkozni, ezért inkább kiemelnék néhány, hangsúlyos problémát, melyek az *Elvesztett illúziók* viszatérő dilemmái.

Kezdjük talán az elején, nem kizárt, hogy minden további probléma eredőjénél, vagyis az elbukott polgárosodási kísérleteknél. A szerző fogalmi hálójában a polgár négy dolgot foglal magában: *„egyrészt a vállalkozó-tulajdonosi réteget, másrészt [...] a polgári életmódot, polgári kultúrát és az azt lehetővé tevő anyagi függetlenséget, harmadrészt [...] a polgári értékrendet és polgári erényeket, amelynek alapja a szabadság, azaz a mindenkori államhatalomtól való függetlenség (citoyen), és végül [...] a civil társadalmat s az azt lehetővé tevő polgári jogrendszert.”* (25.) Hiába futottunk azonban neki az elmúlt kétszáz évben legalább öt alkalommal a polgárosodásnak, a mai napig képtelen volt kialakulni egy olyan erős társadalmi réteg, amely csak közelíteni is tudna a polgár fent említett ideáltípusához. A zsákutcás társadalmi fejlődés miatt a magyarság – legalábbis mentalitásában – megmaradt jobbára jobbágyok és aladárok társaságának. És nem kivétel ez alól az írástudók bértollnokságra könnyen kapható jelentős többsége sem.

Itt köthetünk át egy másik fontos problémához: társadalom ez? Beszélhetünk-e ott nemzetről és társadalomról, ahol menthetetlenül mindent áthat a szakértábor-logika, ahol egy évszázada úgy kell írni, beszélni, gondolkodni, hogy az az egyik oldal mellett tett kritikátlan hitvallás, de egyben a másik oldal tarkón rúgása (nem egyszer lövése) legyen? Ezt a megosztottságot elnagyolt, sőt, hibás döntés lenne a jobb- és baloldal dichotómiájával leírni. Gyurgyák szerint, ha valaha a nyugati politikai folyamatokat lehetett is így magyarázni, Magyarországon soha nem volt relevanciája annak, hogy a jobb- és baloldaliság mentén értelmezzük a politikai életet. Sokkal inkább a múlthoz, a hatalomhoz és az értelmiségi tradíciókhoz való viszony mentén oszlik meg a közélet és a társadalom. A szétszakítottságban kiemelt traumaként és vízválasztóként tekint Trianonra és 1944–1945-re, ahogy azt az egyik kötetzáró interjúban is mondja: *„E kettő után Magyarország nem ugyanaz volt, mint annak előtte, hanem gyökeresen más! [...] Szerintem ez volt a két súlyos törés, amiket nagy valószínűséggel nem tudtunk feldolgozni mind a mai napig.”* (581.) Három évtized távlatából és a jelenbéli állapotok fényében olvasva már megmosolyogtatón hatnak Gyurgyák 1993-ban leírt, szomorúnak szánt sorai, melyek szerint a rendszerváltás után kultúrharcba kezdett felel olyan jelzőkkel illetik egymást, hogy „kutyaházi” és „barom”. Mindez persze nem változtat megállapítása igazságán, miszerint a kultúra szerepe nem a küzdelem, hanem a közvetítés kellene, hogy legyen. (519.)

Világos, hogy egyik törést sem lehet függetleníteni az európai nagyhatalmi politikától. Ahogy eddig, úgy a jelenben és minden bizonnyal a jövőben is meghatározza lehetőségeinket közép-európaiságunk és félperifériás helyzetünk. Gyurgyák úgy látja, hogy a megoldással kecsegtető Európai Unió csapdába került. Leginkább azért, mert nem sikerült közös európai identitást létrehozni. A különböző politikai csoportok által kívánatosnak vélt utak (a nemzetek Európája, az Európai

Unió konföderációvá, illetve föderációvá való átszervezése) közül pedig egyelőre egyik sem tűnik járhatónak. Az Európai Unió jelen formájában egy *kentaur*, egy korábban soha és sehol sem létezett, nehezen definiálható képződmény, egy olyan hibrid formáció, amely leképezi a föderalisták és a konfederalisták között létrejött és folyamatosan változó kompromisszumot. Gyurgyák gaulle-ista álláspontra helyezkedik: egyfelől le kell számolni azzal az illúzióval, hogy van visszatérés a nemzetállamok Európájához, másfelől viszont fel kell hagyni egy európai föderáció délibábjának hajszolásával. Magyarán, vissza kellene térni a konföderációs elképzeléshez, ahol „az európai parlament a nemzeti parlamentek küldötteiből áll, valamint korlátozott hatalommal rendelkezik, és a bizottság csupán végrehajtó szerve a szuverén országok tanácsa egyhangú döntéseinek”. (179.) Természetesen, ahogy azt fentebb is említettem, Gyurgyák János jelenleg erre nem lát lehetőséget. Azoknak viszont, akik úgy vélik, hogy az Európai Uniót meg kellene szüntetni, rendre Jean-Claude Juncker mondását hozza fel, persze anélkül, hogy az Európai Bizottság egykori elnökét a nagy államférfiak közé sorolná: akik kételkednek Európában, azoknak gyakrabban kellene látogatniuk az európai katonai temetőket.

Végül a történelmi felelősséget, illetve a történelem ítélőszékét említeném, melyek árnyéka végigkísér(t)i a kötet szövegeit. Gyurgyák szerint ugyanis lehetünk bárkik és gondolhatunk bármit a világról, ha egyszer a sors vagy a történelem jön szembe, akkor mindenképpen az lesz az erősebb. Ott van ez az Ady-dilemmákban, Szekfű Gyula világlátásának taglalásában, a kérdésben, hogy miért nem állt fel Tisza István, ha világosan látta, hogy 1914-ben a háborúval Magyarország semmit sem nyerhet, azonban mindent elveszíthet. Ott van a jelen politikusainak, nagyvállalkozóinak odaszúrt mondatokban is, akik nem látnak túl rövidtávú önös érdekeiken. Leginkább azonban abban a pontban, amit ez a kötet jelent a szerző munkásságának végén.

Számos pontja van azonban még a könyvnek, ami említésre méltó: a kötet egyik különösen értékes és érdekes tanulmánya a *Politikai ideológiák*, melyben Gyurgyák amellet, hogy az ideológia meghatározására tesz kísérletet, annak funkcióját és szükségességét is vizsgálja, valamint részletes leírását adja a nagy politikai ideológiák ideáltípusainak az anarchizmustól a populizmusig. Szó esik továbbá az I. világháború végzetes következményeiről, államférfiúságról, felelős értelmiségi létéről, nemzetről, vágyott, de meg nem született magyar liberális konzervativizmusról, eszmetörténetről, Szűcs Jenőről, Bibó Istvánról, Szekfű Gyuláról, a Jászi Oszkár és Tisza István között kivilágosodó Ady Endréről, valamint meglehetősen sokszor bukkán fel egy szép reményekkel indult, de végül álmotlolvajjá lett néhai barát is.

A kötet – mint fentebb említenem – három évtizedt válogatott szövegeit gyűjti egybe. Mivel korábban önállóan megjelent szövegekről van szó, felmerül a kérdés, hogy képesek-e együtt működni, képesek-e kötetet alkotni. A könyvet az elejétől a végéig olvasva, rendszeresen az az érzésünk támadhat, hogy Gyurgyák János ismétli magát. Sokszor nemcsak gondolati szinten, hanem szó, illetve mondat és bekezdés szerint is.¹ Ez minden bizonnyal abból adódik, hogy az egyes

¹ Hogy példát is említsék, különösen feltűnő volt ez az *Európa alkonya? Utak és tévutak az európai történelemben és politikában* (163–180.) és az azt közvetlenül követő *Nyolc bekezdés Európáról és Magyarországról* (181–192.) című esszé esetében.

tanulmányok megírásakor a szerző újra felhasználta a másutt már megjelent mondatait. Az *Elvesztett illúziók* összeállításakor a szerző ezeken ugyan változtathatott volna, de kétségkívül erősebb volt benne a szándék, hogy dokumentum gyanánt megtartsa az eredeti szövegváltozatokat, ahogy írja is: „A szövegeken – jelentéktelen stiláris javításokon kívül – semmit sem módosítottam, úgy közlöm, ahogyan akkor megírtam őket.” (12.) Nem kizárt azonban, hogy túlságosan tömény kötet ez ahhoz, hogy együltő helyünkben, az elejétől a végéig olvassuk. Talán érdemes apránként, hogy úgy mondjam, fontolva haladni vele. Jól megrágva és megemésztve a benne foglalt gondolatokat.

Kérdés viszont az is, hogy a következő nemzedékek számára lehet-e valódi mankó az *Elvesztett illúziók*. Ezt majd eldönti az idő és az utókor. A fontosabb és mindent eldöntő kérdés sokkal inkább az, hogy lesz-e elég erő és tehetség a riadt tekintetű gyermekekben, az eljövendő generációkban, hogy apáik és anyáik bűneit jóvátegyék. Vajon lesz-e valaha elég lényeglátó ott, ahol a többséget rendszerint belenyugvó vagy megalkuvó hamis realisták adták? Tudja a fene, vigasznak azonban minden esetre ott marad a legmagyarabb tradíciónk, az eb ura fakó, a márciusban újra kezdjük, a Majláth Ferencek gyertyalángja, vagy ahogy azt a szerző nevezi: a „reménytelen remény”. (144–160.) Gyurgyák szerint egy biztos, hogy egy képtelen hasonlattal éljek, hiába jön mindenki szembe az autópályán, ha Széchenyi István, Kemény Zsigmond, Ady Endre, József Attila, Babits Mihály, Bibó István, esetleg Szekfű Gyula vagy Németh László ott ül az anyósülésen, tudhatjuk, a helyes irányba mi haladunk!

Tóth Kelemen